

الزامات حکمرانی متعالی در جمهوری اسلامی ایران از منظر دولت سازی

مهدی رحمتی *

چکیده

حکمرانی متعالی الگوی جدیدی از رسالت دولت در سعادت بشری یا ابزاری برای تحقق آینده مطلوب انسان است. در این الگو سه بخش حاکمیتی، بخش خصوصی و جامعه مدنی ایفای نقش می‌کنند تا به موجب آن کشورها بتوانند از همه توانمندی‌های خود برای رسیدن به سعادت استفاده کنند. جامعه مدنی مستحکم به همراه دولتی کمال‌گرا، قوی و توسعه‌خواه می‌تواند زمینه‌های ایجاد حکمرانی متعالی را با کمترین زمان و آسیب ممکن به پیش ببرد. از آنجایی که دولت نقش مهمی در توسعه و تحقق حکمرانی متعالی ایفا می‌کند این تحقیق به دنبال شناخت شاخصه‌های دولت مطلوب در حکمرانی متعالی جمهوری اسلامی ایران است.

حکمرانی متعالی و کمال مطلوب بر اساس نوع نگاه جوامع متفاوت خواهد بود. برخی جوامع نگاهی دنیوی و محدود به انسان دارند و از این منظر به دنبال سعادت و رفاه بشری در همین دنیا هستند. بنابراین دولت مطلوب این جوامع باید بیشترین شادی را برای بیشترین افراد به همراه داشته باشد. اما دولت مطلوب جوامع اسلامی باید نگاهی ارزشی و پرورشی به انسان داشته باشد. زیرا کمال مطلوب افراد در این دنیا محقق نخواهد شد. از این رو باید دولت با برنامه‌ریزی‌های اصولی و اساسی زمینه و با نگاهی جامع، کمال مطلوب انسان را در دنیا و زمینه سعادت وی را در آخرت فراهم کند. با توجه به اینکه حکمرانی متعالی در جمهوری اسلامی ایران بر خلاف غرب، دارای مبانی ارزشی و دینی است، بنابراین تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که دولت تراز در حکمرانی متعالی جمهوری اسلامی ایران دارای چه شاخصه‌هایی است؟ یافته‌های تحقیق که با روش تبیینی- توصیفی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده حاکی از این نکته است که دولت تراز در حکمرانی مطلوب کشورمان باید دارای شاخصه‌هایی همچون عدالت محوری، خدمتگرایی، ارزش‌مداری، قانون‌مداری، مردم‌داری و ... باشد.

کلیدواژه: حکمرانی متعالی، دولت، جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

حکمرانی مفهوم گسترده‌ای است که با حوزه‌هایی چون اقتصاد، سیاست، اجتماع، حقوق و دولت ارتباط مستقیم دارد. یکی از مهم‌ترین شاخصه‌ها برای تحقق حکمرانی مطلوب، دولت و نقش این نهاد در پیشبرد اهدافی است که منجر به حکمرانی متعالی خواهد شد. بانک جهانی در گزارش سال ۱۹۹۷ خود با عنوان «نقش دولت در جهان در حال تحول»، نه تنها بر نقش تعیین کننده دولت در تحولات اشاره کرده، بلکه دامنه بحث‌های نظری و تجربی در مورد کارکرد دولت را در سطح جهانی گسترش داده است. بانک جهانی، حکمرانی را شیوه استفاده از قدرت در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی برای دستیابی به توسعه‌ی پایدار تعریف می‌کند. مطابق تعریف بانک جهانی، کشورهای عضو باید به بهبود سازوکارهای تخصیص منابع، فرایندهای تدوین، انتخاب و اجرای خط‌مشی‌ها و روابط بین شهروندان و حکومت بپردازند.

قطعنامه کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد به صورت آشکار، حکمرانی را در پیوند با بستر محیطی می‌داند که رو به سوی بهره‌مندی از حقوق بشر و رشد توسعه انسانی پایدار دارد. با پیوند حکمرانی خوب و توسعه انسانی پایدار بر اصولی چون مشارکت‌جویی و ارتقای حقوق بشر تأکید می‌گردد و دستورالعمل‌های تجویزی و اجباری برای ایجاد توسعه موردنظر نخواهد بود. (کمیجانی و سلاطین، ۱۳۸۷: ۱۶) در حکمرانی خوب بین سه رکن اصلی دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی ارتباط نزدیکی وجود دارد، شراکت موجود سبب می‌شود که از امور عمومی به شکل صحیح‌تر و بهینه‌تری بهره‌برداری شود. وجود ارتباط صحیح بین سه رکن یاد شده زمینه را برای تحقق حکمرانی خوب در ابعاد مختلف میسر می‌سازد. در حکمرانی خوب این سه رکن به عنوان عناصر اصلی محسوب می‌شود.

با وجود اهمیت و نقش دولت در تحقق حکمرانی مطلوب، حال مسئله این است که دولت تراز یا مورد نظر در حکمرانی متعالی مورد نظر جمهوری اسلامی ایران باید چه شاخصه‌هایی داشته باشد. به زبانی ساده در حکمرانی مطلوب و متعالی که مورد نظر جمهوری اسلامی ایران است، دولت باید چه دولتی باشد. بدیهی است اگر به دنبال تحقق حکمرانی مطلوب و متعالی هستیم باید دولت نیز که از جمله ارکان مهم است، نقش مهم و ایده‌آلی را ایفا کند زیرا بدون تحقق چنین نقشی، حکمرانی مطلوب قابلیت اجرایی شدن را ندارد. دولت اکنون جزئی جدایی‌ناپذیر از هر گونه حاکمیتی است. بنابراین باید نقش این نهاد در حکمرانی مطلوب مورد کنکاش و تحقیق قرار گیرد.

الف) چارچوب مفهومی

۱- دولت

دولت را می‌توان ساختی از قدرت دانست که ملت‌ها به منظور برقراری نظم و قانون در بین خود و دفاع از سرزمینشان به وجود می‌آورند. (آشوری، ۱۶۳: ۱۳۹۱) هیوود مهم‌ترین ویژگی‌های دولت را حکمرانی و به کار بردن قدرت مطلق و نامحدود، عمومی بودن نهادهای دولتی، مشروعیت داشتن، ابزار سلطه بودن و سرزمینی بودن برمی‌شمارد. (هیوود، ۱۳۹۲: ۱۳۱) در اصطلاح سیاسی، دیدگاه‌های گوناگون درباره دولت و مفهوم آن وجود دارد. برخی تفاوتی بین دولت و هیئت حاکم قائل نیستند و مفهوم حکومت یعنی فرمان راندن را به صورت مترادف با مفهوم دولت به کار می‌برند. اما بیشتر اندیشمندان، دولت را عبارت از کیفیتی از خود ملت دانسته‌اند؛ نیرویی که از اجتماعی مردم واحد و متشکل در سرزمین معین و محدود آزاد می‌شود. دولت، قدرت عمومی کاملی است که به حکومت شأن و حیثیت می‌بخشد. دولت در این مفهوم عام چهار عنصر اساسی دارد: قلمرو، مردم، حاکمیت و حکومت. (وینسنت، ۲۰۱۱: ۲۰-۲۳)

۲- حکمرانی

از نظر بانک جهانی، حکمرانی عبارت است از: فرایند و نهادهایی که از طریق آن‌ها تصمیمات اخذ و اختیارات در یک کشور اعمال می‌شود. (پورآقایی، ۱۳۸۳: ۳) از نظر برنامه توسعه ملل متحد، حکمرانی عبارت است از: اعمال اقتدار اداری، سیاسی و اقتصادی در اداره امور کشور در تمام سطوح. از نظر صندوق بین‌المللی پول، حکمرانی عبارت است از: بهبود اداره منابع دولتی، حمایت از توسعه و نگهداری محیط قانونی و اقتصادی با ثبات که هادی فعالیت‌های کارآمد بخش خصوصی باشد. (پیشین: ۴) از نظر کافمن، حکمرانی عبارت است از: اعمال اقتدار از طریق نهادها و سنن رسمی و غیررسمی برای مصلحت عامه. با توجه به تعاریف مزبور، حکمرانی دارای مراحل ذیل است: ۱- فرایند انتخاب و جایگزینی دولت‌ها ۲- ظرفیت تدوین و اجرای خط‌مشی‌های مناسب و ارائه خدمات دولتی ۳. احترام شهروندان و تعامل اجتماعی و اقتصادی که میان نهادها حاکم است.

۳- حکمرانی خوب

از نظر برنامه توسعه ملل متحد، حکمرانی خوب عبارت است از: حاکمیت با ویژگی‌هایی همچون مشارکت‌جویی، شفافیت، پاسخ‌گویی، اثربخشی، رعایت برابری، ارتقای حاکمیت قانون و تعیین اولویت‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر مبنای اجماع وسیع‌تر، که در آن ندای ضعیف‌ترین و آسیب‌پذیرترین افراد در اتخاذ تصمیمات و

تخصیص منابع شنیده شود. (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۲۵) از نظر بخش توسعه بین‌المللی، حکمرانی خوب هفت شایستگی کلیدی دارد: ۱- دارای خط‌مشی مشارکتی ۲- رافع فقر و ثبات اقتصادی ۳- مجری خط‌مشی‌های پشتیبانی از فقرا ۴- تأمین‌کننده خدمات اساسی اثربخش به صورت عادلانه ۵- تأمین‌کننده امنیت و سلامتی فردی ۶- مدیریت پاسخ‌گویی راه‌کارهای امنیت ملی ۷- توسعه دهند دولت پاسخگو و امین. (همان) از نظر کافمن، حکمرانی خوب عبارت است از: حاکمیتی که بر مبنای ابعاد گوناگون پاسخ‌گویی خارجی و ندای ذی‌نفعان، ثبات سیاسی و فقدان خشونت و تبه‌کاری و تروریزم، اثربخشی دولت، فقدان تحمیل قوانین، حاکمیت قانون، کنترل فساد قابل‌سنجش است. (همان)

۴- مبانی نظری حکمرانی خوب

حکمرانی خوب در ابتدا رویکرد اقتصادی داشت؛ یعنی هدف از شکل‌گیری آن توسعه اقتصادی بود. (همان: ۲۶) پس از جنگ جهانی دوم و همچنین پس از بحران بزرگ اقتصادی دهه ۱۹۲۹ بیشتر نظریه‌پردازان و سیاست‌گذاران بر این باور بودند که تنها عاملی که می‌تواند موجب توسعه اقتصادی شود، دولت است. از این‌رو، دولت همچنان که در بعدی سیاسی تقویت می‌شد، در بعد اقتصادی نیز تقویت شد. پس از گذشت قریب به سه دهه به دلیل ضعف و ناکارآمدی دولت در صحنه اقتصادی، نظریه دولت حداقلی مطرح شد. بر اساس این نظریه، دولت باید کوچک شود و نقش آن در تولید ناخالص داخلی و اقتصاد کاهش یابد. بر مبنای این نظریه، دولت باید در کارهای بازار کمتر وارد شود و بیشتر کارها را به نیروهای بازار واگذار کند. (دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۹: ۱۱۵) در اواخر دهه ۱۹۹۰ رهیافت سومی ظهور و نمود پیدا نمود به نام رهیافت حکمرانی خوب. در این راهبرد جدید، مسئله ابعاد دولت، یعنی کوچک‌سازی، نقش محوری خود را به توانمندسازی دولت داد. (مجیدپور، ۱۳۸۳: ۱۲) توانمندسازی دولت تنها از طریق کوچک‌سازی تحقق پیدا نمی‌کند، بلکه علاوه بر آن، از طریق شایسته‌سالاری، تمرکززدایی، همکاری و نظارت نهادهای مدنی و استانداردسازی نظام‌های آماری، پولی و بودجه‌ای تحقق پیدا می‌کند. (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۲۹)

۵- شاخص‌های حکمرانی خوب

نهادهای بین‌المللی و کارشناسان آن‌ها برای حکمرانی خوب شاخص‌هایی ذکر نمودند. بانک جهانی برای آنکه مشخص کند در کدام کشور حکمرانی ملاک عمل قرار می‌گیرد و کدام کشور از آن استفاده نمی‌کند برخی شاخص‌ها را ذکر نموده است. بر اساس سندی که بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ توسط کافمن، کری و ماسترازی

انتشار داد، حکمرانی خوب دارای شش شاخص است: پاسخ‌گویی، ثبات سیاسی، اثربخشی دولت، کیفیت قوانین و مقررات، حاکمیت قانون و کنترل فساد. از مجموع نظریات مطرح شده می‌توان شاخص‌های زیر را برای حکمرانی خوب بیان کرد:

الف. پاسخ‌گویی و حق اظهارنظر

منظور از این شاخص آن است که آیا در جامعه حق اظهارنظر، یعنی آزادی بیان از ناحیه شهروندان، احزاب سیاسی، تشکل‌ها، انجمن‌ها، ادیان و مذاهب، رسانه‌های جمعی، اقوام و نژادها وجود دارد؟ آیا شهروندان در انتخاب دولت و نظام سیاسی به صورت آزادانه مشارکت دارند؟ آیا تمام گروه‌های دخیل در تصمیم‌گیری‌های دولتی، نسبت به عملکردشان در برابر مردم پاسخگو هستند؟ و ...

ب. ثبات سیاسی و نبود خشونت

منظور از این شاخص این است که در کشور، تضادهای فرهنگی و قومی کاهش یابد و اعتراض‌های سیاسی و ناآرامی‌های اجتماعی به حداقل برسد و برخوردهای اجتماعی از قبیل اعتراض، اعتصاب، ترور، خشونت‌های سیاسی و آشوب‌های خیابانی کاهش یابد و تغییر در ترکیب قدرت سیاسی از طریق اقدامات مسالمت‌آمیز و منطبق بر قانون اساسی و نظام مردم‌سالاری - نه از طریق وراثت و کودتا - امکان‌پذیر باشد.

ج. اثربخشی دولت

منظور از اثربخشی دولت، میزان استفاده از مهارت‌های فنی و کاری مدیران و میزان کارایی دیوان‌سالاری دولت است. به عبارت دیگر، منظور از این شاخص آن است که دولت در جمع‌آوری درآمدهای مالیاتی و سایر درآمدهای دولتی، همچنین در اجرای نوآوری‌های سیاسی ملی، تدوین به موقع بودجه‌های سالانه، نظارت بر فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی، ایجاد زیرساخت‌های ملی و حل مشکلات اقتصادی داخلی توانا باشد.

د. کیفیت قوانین و مقررات

منظور از این شاخص توانمندی دولت در تدوین و اجرای سیاست‌ها و قوانین و مقررات است. اصولاً کیفیت قوانین و مقررات مصوب به عنوان پایه‌های اصلی نهادهای رسمی، نقش مهمی در موفقیت توسعه و اصلاحات اقتصادی و سیاسی دارد. هر قدر قوانین و مقررات موجود از کیفیت بهتری برخوردار باشد حکمرانی وضعیت بهتری پیدا خواهد کرد؛ مثلاً، بتوان قوانین موردنیاز در عرصه تجاری را سازگار با قوانین کشورهای دیگر تدوین نمود و به آن‌ها به طور ساده دست یافت و آن‌ها را به صورت شفاف و یکسان تفسیر و پیش‌بینی نمود. (همان)

ه. حاکمیت قانون

منظور از این شاخص کیفیت اجرای قراردادهای، عملکرد پلیس و محاکم قضایی است. اگر پس از انعقاد قراردادها، پیمانها و تعهدات، اعم از دولتی یا خصوصی، نتوان چندان به اجرای آنها امید داشت و همچنین اگر جرم و تخلف به سبب عملکرد ضعیف پلیس و محاکم قضایی قابل پیگیری نباشد، نشان دهند وجود حکمرانی ضعیف در یک کشور است. به عبارت دیگر، منظور از حاکمیت قانون در فرایند حکمرانی، این است که سیاست‌گذاران همانند شهروندان، در برابر قوانین یکسان تلقی شوند و نسبت به عملکرد خود، پاسخ‌گو باشند. (دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۹: ۶۷)

و. مهار فساد

یکی از شاخص حکمرانی خوب از دیدگاه بانک جهانی، مهار فساد اداری است. عوامل بسیاری بر این شاخص مؤثرند که برخی از آنها عبارتند از: میزان فساد در کشور، گسترش روابط خانوادگی، استفاده از قدرت به نفع دوستان، گسترش دیوان‌سالاری که زمینه بروز فساد را فراهم می‌کند، میزان شیوع پرداخت غیرقانونی در بین افراد و شرکت‌های دولتی برای پیشبرد کارها، پرداخت‌هایی که برای اثرگذاری بر فرایند قانون‌گذاری انجام می‌شود، بی‌اعتمادی عمومی به درست‌کاری مالی سیاست‌مداران، پرداخت‌های که برای دستیابی به مجوزهای صادراتی و وارداتی همچون فرار مالیاتی صوت می‌گیرد، استفاده سیاست‌مداران از بودجه عمومی و در نهایت، پرداخت‌های غیرقانونی که توسط افراد بانفوذه و همچنین انحصارات در جهت زیان سایر بنگاه‌ها صورت می‌گیرد. این‌ها عوامل مهمی هستند که وضعیت شاخص کنترل فساد را تعیین می‌کنند.

۶- نقد و ارزیابی مبانی نظری الگوی حکمرانی خوب

هدف اصلی در الگوی حکمرانی خوب، توسعه، به ویژه توسعه اقتصادی و مادی است؛ یعنی از نظر نهادهای بین‌المللی و نظریه‌پردازان، در حکمرانی خوب، مهم این است که دولت از نظر مادی توسعه پیدا کند. از نظر آنان، الگوی مزبور می‌تواند ابزار خوبی برای این توسعه باشد. اما این الگو به عنوان ابزار توسعه، چند مشکل اساسی دارد: اولاً، حکمرانی خوب از نظر هستی‌شناسی، معتقد به اصالت فرد در مقابل اصالت جامعه است؛ زیرا ریشه در لیبرالیسم دارد. ثانیاً، از نظر انسان‌شناسی، معتقد به اومانیسم است و همه‌چیز را در محور انسان -نه خدا- ارزیابی می‌کند. ثالثاً، از نظر معرفت‌شناسی معتقد به اصالت حواس است؛ یعنی آنچه از طریق حواس به دست

آید و برای زندگی انسان مفید باشد قابل شناخت است. بنابراین، به دیگر عوامل معرفت توجه ندارد. رابعاً، از نظر روش‌شناسی، روش را منحصر به روش تجربی می‌داند و روش وحیانی را، که به تجربه در نمی‌آید، انکار می‌کند. بدین روی حکمرانی خوب اولاً، به بعد معنوی انسان توجه ندارد. حتی حاضر است در صورت نیاز، اخلاقیات و معنویات را فدای توسعه مادی کند. ثانیاً، این الگو تنها به بعد جسمانی انسان بسنده نموده، به بعد روحانی و متعالی انسان توجه ندارد. به عبارت دیگر، این الگو تنها می‌تواند یک جامعه توسعه‌یافته کاملاً مادی به ارمغان آورد. ثالثاً، حکمرانی خوب مبتنی بر لیبرالیسم و اومانیزم است. در لیبرالیسم، آنچه مطرح نیست، مبدأ (خداوند) و معاد و وحی است، یعنی در تفکر لیبرالیستی، اعتقاد به خدا موضوعیتی ندارد. (مصباح، ۱۳۸۲: ۸۷)

ب) حکمرانی متعالی

۱- تعریف حکمرانی متعالی

حکمرانی متعالی عبارت است از فرایند تصمیم‌گیری توسط خداوند یا انبیا، اولیا و نایبان بر حق آنان و اجرای آن به منظور نیل افراد و جامعه به رفاه، آسایش و تکامل دنیوی و سعادت و رستگاری اخروی. حکمرانی متعالی از بعد هستی‌شناسی، هستی حقیقی را از آن خداوند دانسته، سایر موجودات را تجلیات او و نشئت گرفته از او می‌داند. از بعد معرفتی، معرفت را منحصر به حواس ظاهری نمی‌داند، بلکه معرفت‌های عقلانی و وحیانی را نیز از منابع معرفت می‌داند. از بعد انسان‌شناسی، انسان را دارای دو بعدی مادی و معنوی می‌داند و به همان اندازه که برای بعد مادی اهمیت قائل است برای بعد معنوی نیز اهمیت قائل می‌شود. از بعد روشی، روش را منحصر به تجربه نمی‌داند، بلکه روش وحیانی را نیز مهم تلقی می‌کند. نگاه‌های متفاوت به هستی، انسان، معرفت و روش، موجب شکل‌گیری حکومت و حکمرانی‌های متفاوت خواهد شد. به عبارت دیگر، در حکمرانی متعالی هر چند دنیا و زندگی در آن اهمیت بسیاری دارد، اما زندگی در آن هدف نیست، بلکه زندگی بستری است که انسان با استفاده از آن می‌تواند به سعادت اخروی دست یابد. بنابراین، حکمرانی متعالی مبتنی بر جهان‌بینی الهی است؛ یعنی مبدأ و معاد. حکومت با توجه به این تفکر، اعمال قدرت می‌نماید؛ یعنی حکمرانان باید دستورات را از مبدأ هستی بخش بگیرند و در جهت رفاه دنیوی و سعادت اخروی جامعه انسانی به کار بندند. به بیان دیگر، آنان باید از زندگی دنیوی به عنوان یک وسیله برای رسیدن به کمال اخروی استفاده کنند.

۲- شاخص‌های حکمرانی متعالی

در اسلام، دو حکومت یا حکمرانی شایسته در دو دوره زمانی عینیت خارجی پیدا نموده است: یکی در دوره پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و دیگری در دوره امیرالمؤمنین علیه السلام است. امام خمینی (ره) می‌فرماید: «حکومت رسول الله و حکومت امیرالمؤمنین حکومت قانون است؛ یعنی قانون خدا آن‌ها را تعیین کرده است. آن‌ها به حکم قانون واجب‌الاطاعه هستند. پس حکم از آن قانون خداست و قانون خدا حکومت می‌کند.» (صحیفه نور، ج ۷، ص ۲۰۱) مقام معظم رهبری در همین خصوص می‌فرماید: «امروز من و شما باید اسلام را بفهمیم... یکی از شعبه‌ها و شاخه‌هایی که ما از آن طریق اسلام را می‌فهمیم و درک می‌کنیم شناخت چهره رهبران الهی از جمله امیرالمؤمنین است ... و اسلام را از روی علی علیه السلام بشناسیم.» (حق پناه، ۹۲: ۵۲) بر اساس حکومت مورد نظر نبوی و علوی می‌توان شاخص‌های زیر را به عنوان حکومت متعالی معرفی کرد:

الف. پاسخ‌گویی

حکمرانی متعالی پاسخ‌گویی را همانند حکمرانی خوب منحصر به پاسخ‌گویی اجتماعی نمی‌داند، بلکه پاسخ‌گویی را به عنوان یک تکلیف پیش از هر چیز، در برابر خواسته‌های خداوند می‌داند؛ زیرا در حکمرانی متعالی، باید همه حرف‌ها، عمل‌ها، برنامه‌ها، موضع‌گیری‌ها، جنگ‌ها، صلح‌ها، رابطه‌ها و قطع رابطه‌ها، بر مبنای رهنمود مکتب و الهام گرفته از دین باشد.

ب. قانون‌مداری

منظور از قانون‌مداری، اعمال قوانین الهی در همه عرصه‌ها و بر همه افراد است. زیرا اگر قانون حاکم باشد هیچ صاحب‌حقی از تباه شدن حقش نخواهد ترسید و هیچ زورمندی در سایه زر و زور خویش نخواهد توانست از چنگ قانون بگریزد. احساس امنیت در جامعه، از نشانه‌های حاکمیت قانون است. حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در برابر اصرار آنان که از او می‌خواستند خلافت را بپذیرد، بر این مسئله تأکید می‌کردند که حکومت او حکومت قانون است و به هیچ توصیه‌ای، درخواستی، افزون‌خواهی و امتیاز طلبی گوش نخواهند داد و آنچه را قانون خداست عمل خواهند کرد، هرچند برخی را خوشش نیاید و رنجیده شوند. (محدثی، ۷۹: ۲۷۰)

ج. شفافیت

یکی از شاخص‌های حکومت متعالی، شفافیت است. منظور از شفافیت این است که اطلاعات لازم به آگاهی مردم رسانده شود و آنان در جریان انجام کارها قرار بگیرند. امام علی علیه السلام با توجه به این شاخص،

می‌فرمایند: «بدانید، حقی که شما بر عهده من دارید این است که چیزی را از شما مخفی ندارم، جز اسرار جنگ را و کاری را بی مشورت شما نکنم، جز اجرای حکم خدا.» (نهج‌البلاغه، خ ۵۰)

د. کارایی و اثربخشی

یکی از مشخصه‌های حکمرانی شایسته، کارایی و اثربخشی است. حضرت علی علیه‌السلام برای کارایی و اثربخشی حکمرانی شایسته سه معیار ذیل را ذکر نموده‌اند: اول. امام به مالک اشر دستور می‌دهند که مالیات را از مردم جمع‌آوری نموده، از آن برای آبادسازی شهرها استفاده کند (نهج‌البلاغه، ص ۱۸)؛ دوم. مالیات وقتی از مردم گرفته می‌شود که توسعه و آبادانی کشور امکان مالیات‌گیری را فراهم ساخته باشد (همان، ن ۵۳) سوم. از تمامی منابع به صورت عام و از منابع مالیاتی به صورت خاص استفاده بهینه نموده، از اسراف و زیاده‌روی پرهیز کند. ه. مبارزه با فساد

یکی از شاخص‌های حکمرانی مطلوب، مبارزه با فساد است. فساد یعنی سوء استفاده از قدرت یا اعتماد عمومی در جهت منافع شخصی. امام علی علیه‌السلام همیشه با این شیوه عمل کارگزاران، که از موقعیت حکومتی خود سوء استفاده می‌نمودند، مبارزه کرده، می‌فرمودند: «نباید در آنچه متعلق به عموم مردم است، برای خود حق ویژه‌ای قائل باشی.» (همان، ص ۲۱)

ج) الزامات حکمرانی متعالی از منظر دولت‌سازی

بر اساس مباحث مطرح شده مشخص شد که الزامات حکمرانی متعالی از منظر دولت‌سازی در جمهوری اسلامی ایران متفاوت از نوع نگاه ایزاری غرب است. در این نگاه دولت نه ابزار رسیدن به سعادت دنیوی بلکه هموارکننده مسیر سعادت انسان است. بنابراین دولت مورد نظر در حکمرانی متعالی باید نگاهی متعالی به انسان داشته باشد و بر اساس همین نگاه زمینه تحقق پیشرفت افراد جامعه را محقق کند. برای تحقق چنین هدفی، الزامات حکمرانی متعالی در جمهوری اسلامی ایران از منظر دولت‌سازی باید دارای مشخصات زیر باشد:

۱- عدالت محوری

عدالت یکی از اجزای مهم دولت در حکمرانی متعالی است. از عدالت تعابیر بسیار مختلفی شده. افرادی همانند جان راولز آن را به‌مثابه انصاف و برخی بر مبنای تلاش‌های مستمر بشری می‌نگرند. با این حال تعبیری که اسلام از عدالت دارد مبتنی برقرار دادن هر چیزی در جای خودش است. بنابراین دولت مورد نظر در حکمرانی متعالی باید تلاش کند تا هر استعدادی به منصب ظهور رسیده و هر توانایی در مسیر شکوفا شدن قرار گیرد. البته این تنها

یک بخش از دولت منظور است. دولت در حکمرانی متعالی باید عدالت را در سرتاسر جامعه محقق کند. دولت در حکمرانی متعالی باید عدالت را در عملکرد، اهداف، مسئولیت‌ها، وظایف، کنش‌ها و ... جاری کند.

۲- قانون‌مداری

قانون‌مداری از جمله شاخصه‌های دیگر حکومت در حکمرانی متعالی است. قانون‌مداری دارای چند وجهه است. در درجه اول باید کارگزاران دولتی خود عامل به قانون باشند. قانون‌مداری دولتمردان از این‌رو اهمیت دارد که این خصوصیت می‌تواند به جامعه تسری یافته و قانون‌مداری به عنوان خصیصه‌ای عام تبدیل شود. بنابراین دولت قانون‌مدار نه تنها خود عامل به این صفت است، بلکه زمینه تسری و تحقق آن را در جامعه ایجاد می‌کند. دولت متعالی از طرفی ضمن همکاری با سایر نهادهای قانون‌مدار و واضع قانون، باعث گسترش قانون‌مداری در جامعه می‌شود.

۳- مردمی بودن

مردمی بودن به معنای این است که حکومت از نظر شکل‌گیری و نحوه چینش کارگزاران مبتنی بر آرا مردمی باشد. این نوع حکومت هم دارای مقبولیت و هم مشروعیت خواهد بود. مردمی بودن حکومت یعنی اینکه اکثر مردم دولت را جزئی از ایده خود تصور کرده و در راه تعالی آن تلاش کنند. دولت مردمی نیز در عملکرد، کار ویژه‌ها، سیاست‌ها و ... مصلحت مردم را در سرلوحه کار خود قرار داده و تلاش می‌کند تا همواره مسیر تعالی مردم را فراهم کند. مردمی بودن دارای مؤلفه‌هایی همچون آگاهی به معنی شفاف بودن تصمیم‌گیری‌ها برای مردم، مشارکت یعنی دخیل بودن مردم در ارکان تصمیم‌گیری، نظارت به معنی مطلع بودن مردم از شرایط و تذکر آن‌ها در مواقع تخلف، همگانی بودن به معنی اراده همگانی و اکثریت در تحقق دولت و انتخاب به معنی تأثیرگذاری اراده مردم در نوع دولت است.

۴- اهتمام در پاسداری از ارزش‌ها

دولت مطلوب در حکمرانی متعالی باید نسبت به ارزش‌ها اهتمام لازم را داشته باشد. ارزش‌ها در جمهوری اسلامی ایران منبعث از ارزش‌های اسلامی است. بنابراین دولت مطلوب نیز بر اساس ارزش‌های اسلامی، شرایط تحقق آن‌ها را فراهم کند. بدیهی است ارزش‌هایی همچون استکبارستیزی، دفاع از مظلوم، شجاعت، روابط حسنه با دولت‌های غیرمتخاصم، استمرار در مسیر ولایت‌فقیه و ... از جمله ارزش‌های مورد توجه در حکمرانی متعالی

از منظر جمهوری اسلامی است. دولتی که در تراز حکمرانی متعالی است باید نسبت به حفظ ارزش‌ها، اجرا و تحقق آن‌ها اهتمام لازم را داشته باشد.

۵- تحقق شایسته‌سالاری

منظور از شایسته‌سالاری تحقق شرایطی است که هر فرد بر اساس لیاقتی که دارد به مناسب حکومتی دست یابد. در اسلام امتیاز طبقاتی وجود نداشته و ملاک به دست آوردن مشاغل و مناصب، شایستگی شخصی، معلومات، صفات و ملکات لازم برای تصدی آن است، نه عامل خانوادگی و ارثی. دولت تراز باید بدون جانب‌داری سیاسی و حزبی، شرایطی را برای استفاده از تمام ظرفیت‌ها فراهم کند تا جامعه مطلوب مورد نظر محقق شود. در اینجا نه علایق و وابستگی‌ها بلکه شایستگی هر فرد ملاک انتخاب وی برای تصدی امور خواهد بود.

۶- تحقق آزادی

آزادی نیز از مفاهیمی است که در خصوص آن مباحث مختلفی مطرح شده است. برخی بر آزادی حداکثری و برخی بر حداقلی تأکید دارند. اما اسلام نگاهی متفاوت دارد و آزادی ابزاری برای تکامل و سعادت است. در این نگاه آزادی و حیطه رفتار نباید بدون قید و نامحدود باشد زیرا نه تنها زمینه به انحراف کشیده شدن مردم را فراهم می‌کند بلکه باعث خواهد شد به حدود دیگران نیز تجاوز شود. بنابراین منظور از آزادی نوع رفتار و حیطه‌ای است که افراد بر اساس آن می‌توانند شرایطی را برای رشد و تعالی فراهم کنند. از این‌رو دولت در حکمرانی متعالی باید شرایطی را برای تحقق آزادی‌های مشروع آن‌ها در چارچوب ارزش‌های اسلامی فراهم کند تا در این چارچوب مردم احساس عزت کرده و با اراده خود مسیر تعالی را طی کنند.

۷- عزتمندی

عزتمندی به تحقق شرایطی اختصاص دارد که فرد بر خود و ارزش‌های خود می‌بالد و به آن‌ها افتخار می‌کند. به هر میزان میان ذهنیت فردی و ارزش‌ها تناسب خوب و بهتری برقرار باشد، فرد ضمن پذیرش ارزش‌ها، به آن‌ها افتخار کرده و به پویایی و استمرار آن‌ها کمک می‌کند. از جمله کارکردهای دولت این است که زمینه حفظ ارزشمندی ارزش‌ها و ارتقا سطح آن‌ها را ایجاد کند تا افراد به وجود مجموعه ارزشی خود افتخار کرده و زمینه عزتمندی فردی و در نتیجه افتخار جمعی را فراهم کند. عزتمندی در داخل جامعه به حفظ ارزش‌ها و در خارج به غرور ملی تعبیر می‌شود. بنابراین دولت تراز باید شرایطی را برای عزتمندی در داخل و غرور ملی در خارج ایجاد کند.

۸- اخلاق‌مداری

اخلاق به مجموعه رفتارهایی اطلاق می‌شود که دارای ارزش جمعی است. اسلام با رد نسبی بودن ارزش‌ها و اخلاق، به بعد مطلق اخلاق اعتقاد دارد. دولت از طریق سیاست‌ها، کار ویژه‌ها و شیوه رفتاری زمینه تقویت یا تضعیف ارزش‌ها را فراهم می‌کند. دولت تراز در حکمرانی متعالی جمهوری اسلامی ایران باید دولتی باشد که ضمن رعایت اصول اخلاقی، زمینه و شرایط تحقق آن‌ها را در جامعه فراهم کند. رهاشدگی فرهنگی و اخلاقی در جامعه آثار سوء بر جای خواهد گذاشت و بدیهی است دولت در این رهاشدگی نقش دارد. بنابراین دولت تراز در حکمرانی متعالی باید دولتی باشد که به مسائل فرهنگی و اخلاقی توجه و اهتمام لازم را داشته باشد و زمینه جاری شدن آن‌ها را در جامعه فراهم کند.

۹- خدمت‌گرایی

چند نوع رابطه میان مسئولان و مردم وجود دارد. برخی دولت‌ها نگاهی ابزاری به مردم داشته و در ایام انتخاباتی با شعارهای عامه‌پسند و بدون پشتوانه سعی در جمع‌آوری رأی دارند. این نگاه قائل به این مسئله است که مردم ابزاری برای رسیدن به قدرت هستند. در مقابل دولت تراز در حکمرانی مطلوب نه نگاه ابزاری به مردم بلکه با این نیت قدرت را در اختیار می‌گیرد که بتواند به مردم خدمت کند. در این نگاه خدمت نه معطوف به طیف یا جمعی خاص، بلکه خدمت عام و فراگیر مورد نظر است به نحوی که حتی کم‌بهره‌ترین افراد بتوانند به موهبات مورد نظر دست یابند.

۱۰- اقتصاد محوری

با وجود مباحثی که در خصوص نقش حداقلی یا حداکثری دولت در اقتصاد مطرح شده است، اما این نکته بدیهی است که دولت نقش مهمی را در چگونگی تأمین منابع و روندهای اقتصادی کشورها ایفا می‌کند. دولت تراز در حکمرانی متعالی کشورمان نیز باید شرایطی را به گونه‌ای تنظیم کند تا بودجه از وابستگی به نفت رهایی یابد. توسعه بنگاه‌های کوچک، تنوع در محصولات صادراتی، مردم‌نهاد کردن امور و ... از جمله اموری است که انتظار می‌رود دولت تراز در حکمرانی متعالی به آن‌ها توجه داشته و شرایط را برای تحقق آن‌ها فراهم کند. زیرا امروزه اقتصاد به یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر جامعه‌ای تبدیل شده است. با توجه به جنگ اقتصادی دشمن و استمرار آن به نظر می‌رسد دولت الگو در حکمرانی متعالی باید نگاه ویژه‌ای به کار ویژه اقتصادی داشته باشد تا بتواند شرایط تحقق پیشرفت را فراهم کند.

۱۱- سیاست خارجی پویا

دولت تراز باید نگاه ویژه‌ای به سیاست خارجی داشته باشد. این دولت باید سه اصل مهم «عزت، حکمت و مصلحت» را سرلوحه خود قرار دهد. در همین راستا باید شرایطی را برای حفظ اقتدار کشور در عرصه سیاست خارجی فراهم کند. بر اساس نگاهی کلان بهترین تصمیم را برای حفظ منافع ملی اتخاذ کند و از طرفی با تصمیمات اصولی و راهبردی، زمینه ثبات را فراهم کند. در سیاست خارجی مطلوب، باید ضمن مرزبندی شفاف در جبهه خودی و دشمن، اهتمام لازم را برای برای توسعه روابط با کشورهای دوست فراهم کرد و با نگاهی اقتدارگرا، در مقابل سیاست‌های نظام سلطه مقابله کرد.

د) ارائه راهکار

راهکارهای زیر در خصوص تحقق دولت تراز در حکمرانی متعالی پیشنهاد می‌شود:

- جلوگیری از خام فروشی مواد برای افزایش کارایی اقتصاد؛
- دادن اختیار و تضمین قانونی به نهادهای مدنی و به خصوص مطبوعات برای آزادی مشروع؛
- برقراری کانال‌های ارتباطی مؤثر میان دولت و مردم برای مردمی‌تر کردن دولت؛
- رفع موانع حقوقی بازدارنده تأسیس سازمان‌های جامعه مدنی و همچنین ساده‌سازی، آسان‌سازی و ارزان‌سازی مراحل اداری تشکیل آن‌ها؛
- به رسمیت شناختن حق نظارت عمومی از سوی دولت؛
- تکریم کرامت انسانی و تبدیل نظام اداری از حاکم و طلبکار به خدمتگزار؛
- ساده‌سازی روش‌ها، رویه‌ها و فرایندهای انجام کار به منظور رضایت ارباب رجوع؛
- میان حس استقلال‌طلبی و لزوم رابطه با دنیای خارج تعادل ایجاد شود.
- بین تصویب و اجرای قوانین فاصله زمانی پیش‌بینی شود تا امکانات اجرایی و زمینه‌های فرهنگی و آموزشی آن فراهم گردد.
- سیاست‌زدایی از نظام اداری؛
- فراهم کردن زمینه مشارکت فعال سازمان‌های غیردولتی جامعه مدنی برای پیشگیری از ایجاد گروه‌ها و باندهای غیررسمی قدرتمند.
- ایجاد و تقویت سازمان‌های غیردولتی و نهادهای مدنی؛

- ارزیابی منظم عملکرد مسئولان و توجه داشتن به بازخورد عملکردها؛

- ایجاد شفافیت در نظام تصمیم‌گیری.

نتیجه‌گیری

حکمرانی شیوه جدیدی از دولتمداری است که بر کیفیت بهتر زمامداری تأکید دارد. نوع نگاه به حکمرانی در جوامع مختلف منبعث از نوع نگاه آن‌ها به غایت انسان متفاوت است. در جوامع غربی به دلیل نگاه ابزاری به انسان، غایت حکمرانی نیل به بیشترین شادی در دنیا است. اما در آموزه‌های اسلام هدف نهایی سعادت بشری است. بنابراین دولت ابزاری برای رسیدن به این هدف است. لذا دولت در حکمرانی متعالی اسلامی و به صورت خاصه جمهوری اسلامی ایران باید دارای کارکردهای متفاوتی باشد. این کارکردها باید با لحاظ کردن ارزش‌های دینی، هدف سعادت بشری را محقق کنند. از این رو کارکردهایی همچون عدالت‌محوری، قانون‌گرایی، خدمت‌گرایی، ارزش‌مداری، اخلاق‌گرایی و ... که در این تحقیق بیان شد ناظر به خصوصیات دولت مطلوب در حکمرانی متعالی جمهوری اسلامی ایران است.

منابع

- آشوری، داریوش (۱۳۹۳). دانشنامه سیاسی. تهران: انتشارات مروارید. چاپ بیست و یکم.
- پور آقایی، سپیده، ۱۳۸۳، شاخص‌های حکمرانی به روایت بانک جهانی، گزارش، ش ۱۵۴، ص ۶۲.
- حق پناه، رضا، فلسفه مندی حکومت از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ش، ۲۶، ص ۱۹۲-۱۵۸.
- دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام و دانشگاه آزاد اسلامی مجموعه مقالات سومین همایش ملی از سلسله همایش‌های تخصصی چشم انداز حاکمیت و دولت شایسته در ایران ۱۴۰۴، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری، ص ۱۱۵.
- کمیجانی، اکبر و سلاطین، پروانه (۱۳۸۷). تأثیر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در گروه کشورهای منتخب، اقتصاد راهبردی، ۱۳۸۷، ش ۶، صص ۱-۲۴.
- مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۸۲، کاوش‌ها و چالش‌ها، تحقیق و نگارش، محمدمهدی نادری و سیدابراهیم حسینی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله)، ص ۸۷.
- میدری، احمد، جعفر خیر خواهان، ۱۳۸۳، حکمرانی خوب بنیان توسعه، دفتر بررسی‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- هیوود، اندرو. (۱۳۹۲). سیاست. تهران: نشر نی. چاپ سوم.
- وینست، آندرو (۲۰۱۱). نظریه‌های دولت، تهران: نشر نی.